

KOPAH – SRPSKI PRIJEVOD KUR'ĀNA MIĆE LJUBIBRATIĆA 130 godina od prvog izdanja

Enes KARIĆ

SAŽETAK: Esej se na svjež način bavi okolnostima koje su pratile začetak ideje prevođenja Kur'āna na srpski i samu pojavu prijevoda Kur'āna Mihajla Miće Ljubibratića 1895. u Beogradu. Sagledavaju se društvene i političke prilike koje su podstakle Ljubibratića da osamdesetih godina devetnaestog stoljeća pristupi prevođenju Kur'āna na srpski jezik. Oslovljavaju se i pitanja recepcije ovoga prijevoda u Bosni i Hercegovini i Srbiji, a donose se i podaci o različitim izdanjima Ljubibratićeva prijevoda u Bosni i Hercegovini i Srbiji tokom ovih stotinu i trideset godina. Napokon, ove stranice popratno tretiraju i pitanja samih izvornika (ruskih i francuskih) prijevoda koje je Ljubibratić vjerovatno koristio u radu na svome prijevodu Kur'āna. Daju se i napomene o stilu Ljubibratićeva prijevoda u kontekstu sociolingvistike.

Ključne riječi: Mićo Ljubibratić, Koran, prevođenje Kur'āna, srpski nacionalni program, otpori prijevodu Kur'āna

Uvod

Tokom 2025. navršava se stotinu i trideset godina od prvog izdanja *Korana* (KOPAH) ili prijevoda Kur'āna Miće Ljubibratića Hercegovca (1839–1889) na srpski jezik. Koliko se zasad zna, ujedno je taj prijevod Kur'āna zapravo prvi objavljeni i štampani cjeloviti prijevod te knjige na zajedničkom jeziku mnogih Južnih Slavena. Taj jezik u današnjim društveno-političkim okolnostima imenuje se kao: bosanski, srpski, hrvatski i crnogorski.

Davne 1895. godine Ljubibratićev prijevod Kur'āna pojavio se u Beogradu, u izdanju zadužbine Ilije Milosavljevića Kolarca, na ćirilici i u lijepom izdanju, a na službenoj naslovnoj stranici stoji informacija:

“Pečatano o trošku zadužbine Ilije Milosavljevića-Kolarca, Državna štamparija, Biograd, 1895.”

Teško je na Balkanu naći ijednu drugu knjigu objavljenu krajem XIX stoljeća, a da je pobudila ne toliko veliku koliko dotad neuobičajenu pažnju mnogih vrsta javnosti: političke, kulturne, vjerske i nacionalne. Objavljivanje Ljubibratićeva KOPAHA prati jedna neobično zanimljiva priča ne samo o prevoditelju i njegovoj ženi Mari, koja je nakon Ljubibratićeve smrti 1889. vjerno čuvala ovo njegovo djelo, već se ovaj prijevod Kur'āna javlja kao svjedočanstvo važnih nacionalnih, kulturnih, vjerskih i političkih strujanja u Austro-Ugarskoj i na zapadnom Balkanu krajem XIX i u prvoj polovini XX stoljeća.

Prvo izdanje Ljubibratićeva KOPAHA u Beogradu 1895. godine, u Bosni i Hercegovini i među muslimanima na zapadnom Balkanu dočekano je uveliko kao čudna vijest koja se prenosila na stranicama tadašnje štampe. O tome ćemo ovdje donijeti najvažnije danas dostupne podatke i rasvijetliti na njima zasnovane činjenice.

Život Miće Ljubibratića

Miće Ljubibratić je rođen 1839. godine u selu Ljubovo kod Trebinja,¹ istočna Hercegovina. U obližnjem

¹ Ove podatke o porijeklu i životu Miće Ljubibratića crpimo sa stranice: <http://srpskaenciklopedija.org/> – Мићо Љубибратић – pristup stranici 1. oktobra 2024.

manastiru Duži završio je pravoslavnu osnovnu školu. Nakon toga odlazi u Dubrovnik gdje je pohađao gimnaziju klasičnog smjera. Neki ovu gimnaziju nazivaju Italijanskom. U njoj je Ljubibratić dobro naučio italijanski i francuski jezik. Kad su 1857. i kasnije u istočnoj Hercegovini izbili ustanci protiv Osmanske imperije, mladi Ljubibratić se pridružio ustaničkom vođi Luki Vukaloviću (1823–1873) i postao njegov vjerni saradnik. Srpska enciklopedija bilježi da je Ljubibratić, kad je krenuo da se kao ustanik bori protiv Osmanske imperije, zapalio svoju kuću kako bi svojim suborcima pokazao da on više nema kuće i da iz borbe nema kud pobjeći.²

U vrijeme niza ovih ustanaka pravoslavnog stanovništva Hercegovine od 1857. do 1878, ustanaka koji su vođeni protiv Osmanske imperije (ali često i protiv muslimana u Hercegovini), Ljubibratić je ispred ustanika učestvovao u mirovnim pregovorima, naprimjer u Cavtatu i Mostaru, gdje se sastajao s predstavnicima bosanskohercegovačkih muslimana. Vjerovatno je u tim godinama Mićo Ljubibratić došao na ideju da počne prevoditi Kur'an na srpski jezik. Njemu bi prijevod Kur'ana na srpski, smatrao je Ljubibratić, poslužio za pridobijanje bosanskohercegovačkih muslimana (to jest Bošnjaka) da podupru srpske nacionalne programe na zapadnom Balkanu.

Miće Ljubibratić je vojevao kako protiv Osmanske tako i protiv Austro-Ugarske imperije, okupljao je i dizao na ustanak kako pravoslavce tako i muslimane, pa i katolike, sve od Imotskog do Italije, gdje se 1880. susreo sa Giuseppeom Garibaldijem

(1807–1882).³ Jedina imperija protiv koje Ljubibratić nije dizao ustanke bila je ona Ruska. U želji da njegove ustaničke aktivnosti budu realizirane, Ljubibratić je pristupio i masonima.⁴

Ljubibratić se ponosio time da je ustanički vojevao “za srpsku nacionalnu stvar” na Balkanu u drugoj polovini XIX stoljeća, ali je – za razliku od većine ustaničkih vođa svoga vremena – kroz tu borbu postao svjestan da je potrebno ostvariti saradnju kako sa bosanskohercegovačkim muslimanima tako i bosanskohercegovačkim katolicima. I sam poduhvat njegova rada na *KOPAHU*, prvom kompletnom prijevodu te knjige na jedan južnoslavenski jezik na zapadnom Balkanu, posljedica je njegovih buntovničkih djelovanja protiv Osmanske i, kasnije, protiv Austro-Ugarske imperije.

Dobro bi bilo da o Mići Ljubibratiću kao prevoditelju Kur'ana ima obilje podataka, tako bi se mogla napisati jedna dobro potkrijepljena biografija. Ali, o njemu su kao o prevoditelju Kur'ana, kako to kazasmo maloprije, šturi podaci, a u enciklopedijskim odrednicama, po tvrdjenju Sinana Gudževića (rođen 1953), jedva da ga spominju. “Ko je bio Mihajlo Mićo Ljubibratić, čiji je književni rad potpuno nepoznat, a u pedeset godina života načinio prevodilački podvig, preveo Kur'an?”⁵ – pita se Sinan Gudžević, i nastavlja: “Zna se da je rođen 1839. u Ljubovu kod Trebinja, da je završio talijansku klasičnu gimnaziju u Dubrovniku, da je ondje naučio i francuski, te da je potkraj ustanka 1857–1862. bio sekretar vođe ustanka Luke Vukalovića. Oskudne i nepouzdate natuknice

tvrdje kako od 1864. živi u Beogradu, te vodi tajne organizacije, te podređen je Garašaninu, te je pod velikim uticajem talijanskoga risorgimenta. Najuvjerljivija svjedočenja o Ljubibratiću za vrijeme Hercegovačkog ustanka su ona Koste Grujića, iz ljeta i jeseni 1875, na primjer ovo od 21. septembra: ‘Sve oko mene spava, samo sam ja budan, koje što me vaši jedu a koje iz dešperata, jer vidim da je ceo ustanak promašen. Crnogorci što su ovde, većina su samo za pljačku tu, bez ikakve discipline, gotovo kao i naši Hercegovci od kojih neki sa Turcima šuraju i rade protiv nas, drugi nemaju nikakve hrabrosti; a ono malo što je valjano bez ikakve (je) uredbe. Glavari ne može gore biti, centralne vlasti nema. Mići [Ljubibratiću] se svuda protiv radi a i on je sam siroma(h) klonuo i telom i duhom; jer i on je svu nadu izgubio u napredak naše stvari. Srbija se ne diže, Crna Gora ne sme, a mi sami nismo ništa kadri učiniti sa takovim ljudma. Odbori ništa ne valjaju i oni škode stvari. (H) leba se nema, ničega nema. Upravo cela je stvar propala.’”⁶

Srpski historičar Milorad Ekmečić (1928–2015), u svome tekstu objavljenom u Biografijama *Matice srpske*,⁷ o Mići Ljubibratiću kaže:

“Putovao je u Italiju radi dogovora o saradnji sa Garibaldijem a iz pisma se vidi da je boravio u Kapreri i Rimu. Vreme od 1877. do ustanka u Hercegovini 1882. je zapravo vreme dovršavanja njegove političke ideologije srpskog oslobođenja. Pre svega je stvorio projekat ‘za izmirenje sa Muhamedancima i uslove kakve treba vezati sa Portom’. Sarađivao je

² Vidi: <http://srpskaenciklopedija.org/> – Miho Ljubibratić – pristup stranici 1. oktobra 2024.

³ Ove podatke, jednim dijelom, crpimo iz djela: Milorad Ekmečić, *Ustanak u Hercegovini 1882. i istorijske pouke*, objavljeno u: *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka*, Beograd, 1997.

⁴ Opsežno djelo Miloša Marića i Vasilija Kosića, *Masonske lože u Jugoslaviji 1919–1940 (1872–1958)*, izd. Biblioteka

informativnih sredstava, Beograd, na stranici VII kaže sljedeće:

“Prva srpska loža novijeg vremena osnovana je u vreme srpsko-turskih ratova (1876–1878). Lože su osnovali italijanski dobrovoljci koji su učestvovali na srpskoj strani. Osnovana je 1876. godine u Beogradu sa nazivom “Luce di Balcano” “Svetlost Balkana”, a radila je pod italijanskom zaštitom. Pored ostalih, njeni članovi su bili: S. R. Popović,

profesor Velike škole i ministar, Svetomir Nikolajević, profesor Velike škole i kasnije predsednik vlade, slikar Đoka Milovanović, Mića Ljubibratić i drugi.”

⁵ Sinan Gudžević, *Miće Ljubibratić, Novosti*, Zagreb, 13. januara 2015.

⁶ Navedeno prema: Sinan Gudžević, isto.

⁷ https://www.maticasrpska.org.rs/stari-Sajt/biografije/biografije_sbr.pdf (biografija: Miho Ljubibratić – pristup stranici 10. oktobar 2024).

sa grupom bosanskih begova, najviše sa Omerbegom Čemerlićem.”

Milorad Ekmečić smatra da je Ljubibratić bio itekako zainteresiran za politički dogovor sa bosanskohercegovačkim muslimanima. U istom tekstu Ekmečić kaže:

“Saradnja sa muslimanima, po cenu žrtvovanja seljačkih prava za rešenje agrarnog pitanja sa rušenjem ranih feudalnih odnosa, bila je osnovica njegove [Ljubibratićeve] delatnosti.”⁸

Ekmečić dodaje da je Mićo Ljubibratić svoje političke aktivnosti prema bosanskohercegovačkim muslimanima izražavao u pozivima na zajedničku saradnju protiv Osmanske imperije:

“Napisao je više poziva bosanskim muslimanima na zajednički rad sa Srbima u oslobađanju Bosne i Hercegovine od Turaka i u tom pogledu postao jedan od najznačajnijih ideologa tajnih organizacija. Pod vrlo prepoznatljivim uticajem italijanskog rizordimenta on je srpsku oslobodilačku ideologiju usaglasio sa italijanskim uzorom. Na prvom mestu je polazište da etnički identitet određuje jezik, pa su svi stanovnici Bosne i Hercegovine ‘bez razlike vjere braća: po Bogu, jeziku i otadžbini’. Poslat u Hercegovinu zbog pripremanja zajedničkog ustanka muslimana i pravoslavnih 1866., zaokružio je ideološki okvir ove buduće revolucije na osnovama ravnopravnosti svih vera, očuvanja imanja muslimanske vlastele i demokratskog oblika države.”⁹

Navodeći da se prvi cjeloviti prijevod Kur’ana na jednom od spomenutih slavenskih jezika pojavio 1895. godine pod nazivom *Коран*, bošnjački historičar Muhamed Hadžijahić (1918 -1986) tvrdi da je Ljubibratić imao važnu ulogu kao “hercegovački ustanički vođa”¹⁰ u ustanku u Nevesinju i okolini 1875. godine.

Muhamed Hadžijahić o Mići Ljubibratiću dodaje i ovo:

“Autor [ovog] prijevoda [Kur’ana] je hercegovački ustanički vođa Mićo Ljubibratić (umro 1889), koji se posebno isticao kao zagovornik bratske suradnje Srba i Bosanskih muslimana. Prijevod se pojavio poslije Ljubibratićeve smrti...”¹¹

Ustanak protiv Osmanske imperije izbio je u Hercegovini iznova 1875. godine, i trajao je još neko vrijeme da bi posve prestao 1878. godine kad je Austro-Ugarska, odlukom tada održanog Berlinskog kongresa (1878), snažno umarširala i za nekoliko mjeseci okupirala Bosnu i Hercegovinu s ciljem “zavođenja reda”. Sa dolaskom Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu, 1878, političke nade Miće Ljubibratića su se izjalovile.¹² Austro-Ugarska imperija je došla na mjesto Osmanske imperije. Ali, sada se Ljubibratiću činilo da će među bosanskohercegovačkim muslimanima lakše naći mnoge pristalice za borbu protiv nove imperije.

Ono što se o Mići Ljubibratiću iz ovih godina još znade jeste i to da je on bio poznat austrougarskim vlastima i njihovim uhadama i prije okupacije Bosne i Hercegovine (1878). Naime, njima se nisu sviđale njegove ustaničke sklonosti i namjere, kao ni prorusko ideološko opredjeljenje. Neki izvori bilježe da je Ljubibratić od Austro-Ugarske bio uhapšen kod Imotskog (1876), bio je utamničen cijelu godinu dana u Linzu (Linc) i Grazu (Grac). Također, Ljubibratićeve ustaničke aktivnosti često su bile osujećivane različitim regionalnim spletkama drugih ustaničkih grupacija i suparničkim intrigama protiv njega.

Kad su posrijedi Ljubibratićeve politički nazori, može se kazati da je on zagovarao neku vrstu “zajedničkog

ustanka muslimana i hrišćana” protiv osmanske (turske) vlasti. Ljubibratić je u svojim kontaktima sa predstavnicima bosanskohercegovačkih muslimana, naprimjer sa spomenutim Omerbegom Čemerlićem, radio u tom smjeru.

Ljubibratić je došao na ideju “bosanskog unitarizma” koja se očitovala u njegovoj političkoj težnji da Bosna i Hercegovina postane suverena država kao što je i Srbija postala suverena država pristankom Osmanske imperije i, naravno, odlaskom te imperije iz zemlje. Ljubibratić je imao na umu svoju želju da bi suverena Bosna i Hercegovina trebala biti saveznica Srbije na Balkanu u drugoj polovini XIX stoljeća. U svom djelu *Memoari sa Balkana (1858-1878)*, Martin Gjurgjević (1845-1913) ovako opisuje Ljubibratićeve političku poziciju:

“Neki Mićo Ljubibratić rodom iz Hercegovine (Zubaca?), koji se je iza boja na Grahovcu bio nastanio u Biogradu, bio je došao u Hercegovinu i preuzeo veliku ulogu u ustanku, ali je radio sve u korist [srpske dinastije] Obrenovića. To ne bijaše po čudi ni Crnojgori ni [austrougarskoj] diplomaciji. Jednoga dana uhvatiše ga austrijanski oružnici u Dalmaciji, te ga oblast protjera u Srbiju. Tom prigodom reče Ljubibratić, da nije njemu stalo, komu Hercegovina pripala da pripala, samo: ‘Van s Turčinom!’”¹³

Drugim riječima, Ljubibratić bi pristao i na to da Bosna i Hercegovina bude samostalna i nezavisna, pod uvjetom da se iz nje protjera Osmanska imperija. Uglavnom, u tome se ogledao njegov “bosanski unitarizam”. Mnogi nacionalistički krugovi u Srbiji i Crnoj Gori tada nisu podržavali Ljubibratića i njegovu ideju o sklapanju saveza između Srba i bosanskohercegovačkih muslimana. Ti krugovi su smatrali

⁸ https://www.maticasrpska.org.rs/stari-Sajt/biografije/biografije_sbr.pdf (biografija: Мићо Љубибратић – pristup stranici 10. oktobar 2024).

⁹ https://www.maticasrpska.org.rs/stari-Sajt/biografije/biografije_sbr.pdf (biografija: Мићо Љубибратић – pristup stranici 10. oktobar 2024).

¹⁰ Muhamed Hadžijahić, “Bibliografske bilješke o prijevodima Kur’ana kod nas”, *Bibliotekarstvo*, XIII/3, Sarajevo, 1967, str. 43.

¹¹ Muhamed Hadžijahić, “Bibliografske bilješke o prijevodima Kur’ana kod nas”, isto. 43.

¹² Umjesto suverene Bosne i Hercegovine,

ideje za koju je tu i tamo bilo ljudi koji su je podržavali, 1878. godine Bosna i Hercegovina je postala *corpus separatum* pod Austro-Ugarskom imperijom.

¹³ Martin Gjurgjević, *Memoari sa Balkana (1858 – 1878.)*, naklada samoga pisca, Sarajevo, 1910, str. 75.

da se Bosna i Hercegovina, ili veliki dio te zemlje, treba pripojiti Srbiji. I tu treba gledati barem neke od razloga što je Srbija sporo intervenirala da Ljubibratić bude pušten i oslobođen iz spomenutih austrougarskih zatvora u Lincu i Gracu.

U srpskoj historiografiji postoji ambivalentan odnos prema Mići Ljubibratiću. Smatralo se da je "socijalista" Mićo Ljubibratić predaleko otišao s nekom vrstom politike svoga "bosanskohercegovačkog unitarizma" pozivajući bosanskohercegovačke muslimane da se pridruže "ustanku protiv Turaka", a kasnije i protiv Austro-Ugarske. Da li je u mirovnim susretima tokom 1875. godine i u pregovorima Miće Ljubibratića, s jedne, i bosanskohercegovačkih muslimana, s druge strane, bilo riječi i o tome da se Bosna i Hercegovina ustroji kao samostalna i nezavisna država, te da li je bilo ideja da se takvo što zatraži od Porte u Istanbulu – o svemu ovome danas se može samo nagađati.

Gledano s današnje distance, treba se čuvati svakog našeg današnjeg proricanja "naivnog pacifizma" unatrag u drugu polovinu XIX stoljeća. Treba se kloniti mišljenja da je u Bosni i Hercegovini pred dolazak Austro-Ugarske imperije 1878. postojala neka "idilična politička saglasnost" između srpskog ustaničkog kruga Miće Ljubibratića, s jedne, i mostarske ulemanske i općenito hercegovačke begovske elite, s druge strane.

Bilo kako bilo, Mićo Ljubibratić se vraća iz zatvora u Gracu i odlazi u Beograd, potom se 1879. godine obreo u Rimu, gdje je, sudeći po svemu što se ističe o njemu u šturim podacima, naprimjer u *Srpskoj enciklopediji*, online izdanju,¹⁴ počeo baš te 1879. godine da prevodi Kur'an na srpski jezik.

Po povratku u Beograd još se bavi ustaničkim aktivnostima, naprimjer,

poznata je njegova uloga u epizodi zvanoj "Hercegovačko-bokeljski ustanak" iz 1882. godine, gdje su, zahvaljujući snažnoj političkoj agitaciji, kako njegovoj tako i njegovih saradnika i pravoslavnih sunarodnika, učestvovali brojni Bošnjaci muslimani, sve to u novostvorenom savezu sa Srbima sada otvoreno na platformama i programima protiv austrougarske vlasti.¹⁵ Dakako, ni ovaj ustanak nije prošao bez intriga, podmetanja i izdajstava na svim stranama. Mićo Ljubibratić se nakon "Hercegovačko-bokeljskog ustanka" iz 1882. godine vraća u Beograd gdje sve mirnije provodi ostatak života. Pretpostavlja se da je u ovim svojim poznim godinama 1882-1889. Ljubibratić završio svoj prijevod Kur'ana i obavio završna brušenja na njegovom tekstu. Umro je u Beogradu 26. februara 1889. godine.¹⁶

Prijevod Kur'ana Miće Ljubibratića

Mići Ljubibratiću, čovjeku koji se usudio na svoja pleća uprtiti zadaću prevođenja Kur'ana na srpski jezik, prevodiocu koji je u tome svome teškom poslu umnogome polučio dobre rezultate i pokazao ih u doista sjajnom jeziku, nije bilo dato da doživi izlazak svoga prevodilačkog djela iz štampe. On je umro 1889. godine. Pa ipak, trudio se da svoj prevodilački napor ostavi u jednom izrazito lijepom jeziku i stilu. Čak i danas – nakon što je proteklo stotinu i trideset godina od izlaska ovog prijevoda – taj se Ljubibratićev stil javlja u preobilju jezičke sočnosti i ljepote, prijevod se pomalja kao čitljiv govor i prohodan rijek, i na mnogim stranicama i danas se doima kao svjež i živo štivo. Ljubibratićev prijevod Kur'ana ima mnogih dionica koje

još uvijek nije dohvatila mahovina prolaznosti, niti ih je okrznuo zub vremena i neumitna kob starenja.

Ako s velikom pouzdanosću možemo utvrditi da je završne redakcije na svome prijevodu Kur'ana obavljao od 1885. do 1889. godine, kada je, onda, Mićo Ljubibratić Hercegovac donio odluku da pristupi prevođenju Kur'ana?

Na ovo pitanje teško je dati pouzdane i na dokumentima zasnovane odgovore. Navedeni podatak da je odluku o prevođenju Kur'ana donio u Rimu 1879. godine zasad nijednim dokumentom ne možemo potkrijepiti. Sve što imamo jesu svjedočenja "iz druge ruke". Prema Muhamedu Hadžijahiću, zamisao o prevođenju "Kur'ana na srpski" kvasala je u Beogradu i Srbiji i imala svoje utilitarne i posve pragmatične ciljeve već sredinom devetnaestog stoljeća. Tako Hadžijahić veli da:

...ideja o izdavanju srpskog prijevoda Kur'ana datira još od 1868. godine, ako ne i ranije. Po svemu se čini da je ovaj podhvat bio motiviran prije svega političkim razlozima s tendencijom da se izdanjem prijevoda Kur'ana postignu kod Bosanskih muslimana određeni nacionalno-politički efekti (...). [Jovan] Skerlić piše kako je 1868. [list] 'Srbija' javila, da jedan "učen i čestit srpski sveštenik prevodi Koran na srpski", a [list] 'Vila' predlaže, da Ujedinjena Omladina Srpska izda taj prevod i 'ona bi tim putem najjasnije pokazala svoje mišljenje o svojoj isturčenoj braći'.¹⁷

Hadžijahić nastavlja:

"Skerlićeve informacije valja upotpuniti time da je upravo u to vrijeme Ljubibratić u Beogradu živo radio na ustanku u Bosni, računajući i na pridobijanje Bosanskih muslimana. 11. maja 1867. [Mihajlo Mićo] Ljubibratić je predao ministru Garašaninu i svoj plan o dizanju ustanka."¹⁸

¹⁴ Vidi: <http://srpskaenciklopedija.org/> – Мићо Љубибратић – pristup stranici 1. oktobra 2024.

¹⁵ O ovome šire u: Nikola Stijepović, *Hercegovačko-bokeljski ustanak 1882: borbeno dejstvo i pouke*, izdavač Vojno delo, Beograd, 1963. godine.

¹⁶ Grob Miće Ljubibratića nalazi se na Novom groblju u Beogradu.

¹⁷ Muhamed Hadžijahić se poziva na knjigu Jovana Skerlića (1877 – 1914), *Omladina i njena književnost (1848-1871)*, Beograd, 1906., str. 221-222.

¹⁸ Za ove tvrdnje Muhamed Hadžijahić se poziva na sljedeći izvor: Savo Ljubibratić i Todor Kruševac, *Prilozi za proučavanje hercegovačkih ustanaka 1857-1878. godine. Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine*, god. VII. Sarajevo, 1956., str. 185. i dalje.

Podsjećamo da je i Muhamed Hadžijahić uočio da je Mićo Ljubibratić tih godina u Beogradu širio svoje ideje o “zajedničkom nastupu pravoslavaca i muslimana” u Bosni i Hercegovini, uvjeravao je tadašnje srpske vlasti u Beogradu da je moguće pridobiti “našu isturčenu braću” u borbi protiv Turaka. Da bi objasnio ova uvjerenja Miće Ljubibratića, Muhamed Hadžijahić se poziva na djelo *Prilozi za proučavanje hercegovačkih ustanaka 1857–1878. godine*, na čijim stranicama se navode riječi Miće Ljubibratića:

“Izmirenje s muhamedancima srpske narodnosti moja je misao na kojoj radim još od 1861. godine. Od mog dolaska u Beograd 1867. tu sam misao preporučivao svim srpskim vladama do 1874.”¹⁹

Hadžijahić dodaje da su “godine 1867. uspostavljeni (...) i neki kontakti, pa je jedna deputacija Bosanskih muslimana dolazila i u Beograd”.²⁰ Nažalost, ne znamo ništa detaljnije o tome ko su bili članovi ove delegacije bosanskohercegovačkih muslimana koja je putovala u Beograd 1867. godine, niti pouzdano saznajemo ko je tu “muslimansku deputaciju” u Beogradu primio i kako ju je tretirao. Uzgredno napominjemo da *Srpska enciklopedija* (internet izdanje) spominje Omera (Omerbega) Čemerlića kao jednog od saradnika Mihajla Miće Ljubibratića na projektima izmirenja bosanskohercegovačkih pravoslavaca i muslimana.²¹

Nekoliko izvora govori da se viješt o prevođenju Kur’ana na srpski u Beogradu proširila čak do nekih evropskih prijestonica. Tako “Revue Britannique”, 1875. godine, u svojoj 6. svesci (na stranicama 243–244) spominje ovaj prijevod. Taj dragocjeni podatak pronašli smo u digitalnom

izdanju ovoga časopisa, tamo se na francuskom kaže sljedeće:

“Le Coran a été traduit en slave à Belgrade, à l’usage des musulmans de cette nationalité, auxquels on offre de rentrer dans le giron slave sans renoncer à leurs croyances. Le fanatisme féroce des partisans monténégrins, qui massacrent sans pitié les musulmans slaves, a fait avorter pour le moment la propagande serbe. Mais, comme les beys n’ont guère moins à se plaindre des Turcs, un accord entre les Slaves chrétiens et musulmans sur le pied de l’égalité civile et la liberté des cultes n’est pas aussi éloigné qu’on pourrait le croire. Il existe à cet égard un précédent, celui des musulmans de l’île d’Eubée, qui sont devenus de très-bons et loyaux citoyens du royaume hellénique et fournissent à son armée d’excellents officiers. Il ne faut pas oublier que la traduction du Coran constitue un schisme séparant radicalement les musulmans qui l’acceptent du khalifat de Constantinople, et que, si cet exemple était imité, l’islamisme, qui est de sa nature une religion “acéphale”; en d’autres termes, un protestantisme, ne tarderait pas à prendre rang à la suite des autres sectes protestantes autour de l’astre du christianisme, comme l’a fait récemment le mosaïsme.”²²

[Kur’an je preveden u Beogradu na slavenski jezik za upotrebu muslimanima te nacionalnosti, kojima je ponudio da se vrate u slavensko okrilje, a da se ne odreknu svoje vjere. Divljački fanatizam crnogorskih ustanika, koji su bez milosti masakrirali slavenske muslimane, za neko vrijeme je prekinuo srpsku propagandu. Ali, kako begovi jedva da imaju manje razloga da žale za Turcima, sporazum između Slavena kršćana i muslimana pod egidom građanske

jednakosti i slobode vjeroispovjesti nije bio tako daleko kako bi se dalo povjerovati. U tom pogledu je postojao presedan, onaj koji su postigli muslimani na otoku Eubeji, koji su postali veoma dobri i lojalni građani grčkog kraljevstva i koji su dali izvrsne oficire za grčku vojsku. Ne treba zaboraviti da prijevod Kur’ana predstavlja raskol između radikalnih muslimana koji prihvataju halifat iz Konstantinopolja (Carigrada), pa, ako bi se taj primjer imitirao, onda bi islamizam, a koji je po prirodi svoje religije “akefalan” (bez vrhovnog poglavara, bez glave religije), drugim riječima, bio protestantizam; te mu ne bi dugo trebalo da slijedi druge protestantske sekte oko središta kršćanstva, kako je to nedavno učinila mojsijevska religija.].

Nažalost, po ko zna koji put moramo reći da još uvijek nisu obavljena temeljita istraživanja o široj recepciji *KOPANA* (tj. Ljubibratićeva prijevođa) u srpskoj štampi, te srpskoj književnoj i političkoj javnosti krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća. Sve što dosad imamo jesu natuknice i šturi podaci o *KOPAHU* i njegovom prevodiocu Ljubibratiću.

Tragom rijetkih informacija o Ljubibratićevom prijevodu Kur’ana koje se nalaze u djelima srpskih književnika, došli smo i do knjige *Последњи пророк* [The Last Prophet] od Dragutina J. Ilića.²³ Naime, Dragutin J. Ilić (1858–1926), brat poznatog srpskog književnika Vojislava Ilića (1862–1894), kritički se osvrće na Ljubibratićev prijevod Kur’ana samo godinu nakon njegova izlaska iz štampe, i kaže:

“Ljubibratićev prevod Korana, valjalo je pre svega uporediti sa arapskim tekstom, jer nije preveden sa originala. U gl. 2 t. 209 i gl. 35, t. 9, Ljubibratić prevodi: ‘Bog upućuje koga

¹⁹ Kako smo rekli, Muhamed Hadžijahić se poziva na sljedeće djelo: *Prilozi za proučavanje hercegovačkih ustanaka 1857–1878. godine* (autori Savo Ljubibratić i Todor Kruševac), objavljeno u: Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine, god. VII. Sarajevo, 1956., str. 200.

²⁰ O ovome se Muhamed Hadžijahić poziva na sljedeći izvor: “Zastava” o Bosni i Hercegovini. Prva knjiga. Svjetlost. Sarajevo, 1953. str. 118.

²¹ Ovog Omerbega Čemerlića spominje i djelo *Odabrane biografije* (izd. Matica

srpska), svezak peti, vidjeti online izdanje, odrednica o Ljubibratiću.

²² “Revue Britannique”, 1875. godine, sveska 6., stranice 243–244.

²³ Usp. Dragutin J. Ilić, *Poslednji prorok*, izdanje Knjižare Mite Stajića, Beograd, 1896. godine.

hoće a ostavlja u zabludi koga hoće', dok znalci arapskog jezika tvrde, da tamo ne stoji 'koga' nego 'ko'.²⁴ U prvom slučaju određena bi bila apsolutno Slobodna Volja [čovjeka], a u drugome bi [ona čovjeku] bila apsolutno priznata."²⁵

Tu i tamo još uvijek se u tada objavljenim knjigama srpskih književnika može pronaći poneka vijest ili aluzija o pojavi Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana. Pa ipak, cjelovita srpska književna recepcija *KOPAH* ostaje nepoznata, a čini se da je uzaludno pretraživati arhive i pisanu zaostavštinu srpskih književnika skraja devetnaestog i u prvim decenijama dvadesetog stoljeća, jer ima malo nade da će se išta novo naći što već nije objavljeno.

Sam izlazak Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana prati i jedna zgoda iz 1895. godine, tačnije iz vremena kad je *KOPAH* već bio odštampan i kad je cijeli tiraž čekao povezan i ukoričen u štampariji u Beogradu. Naime, *Srpski književni glasnik* od 1. novembra 1931. godine donosi pojedinosti o tome kako je književnik i etnolog Milan Đ. Milićević (u svojim memoarskim zapisima, onima od 14. marta 1895. godine) zapisao:

"Dode mi Ljuba Stojanović i potseti me da je na *Koranu* izišao krst uz ime pok. Ljubibratića (prevodioca) i da će to biti skandal za muslimane a zgodna prilika za ispredanje protiv nas pravoslavnih. Te se jadu dosetih i nožićem krst istraha sav. Pisah Čumiću da i on navali da se na svim primercima to učini."²⁶

Uz ovu napomenu Milana Đ. Milićevića svoj komentar dodaje Muhamed Hadžijahić:

"Za to, ako se pažljivo pogleda omotni list i naslovna stranica izdanja Kur'ana iz 1895. godine, može se na svakom primjerku zapaziti izradirano mjesto na kome je bio odštampan krst pored imena Miće Ljubibratića, a u jednom dijelu naklade naslovna stranica potpuno je zamijenjena novoodštampanom."²⁷

Recepcija Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana u Bosni i Hercegovini

KOPAH ili Ljubibratićev prijevod Kur'ana pojavio se, kako rekosmo, u Beogradu sprva 1895. godine, gotovo punih šest godina nakon smrti prevodioca. Vijest o "prijevodu Kur'ana na srpski" donijelo je i nekoliko tadašnjih novina izvan Srbije. Časopis *Carigradski glasnik*, koji je na srpskom jeziku izlazio "u Istanbulu od 14. januara 1895. do 1901. jedanput nedjeljno"²⁸ zabilježio je pojavu Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana kratkom viješću.

"Kada se pojavio prijevod Kur'ana Miće Ljubibratića, mnogi ulemanski krugovi iz Bosne i Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore žestoko su se suprotstavili." Nije isključeno da je neko iz tih konzervativnih i tradicionalističkih krugova tada u "zvaničnom glasilu skadarskog vilajeta",²⁹ kako kaže Hadžijahić, popratio pojavu Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana bilješkom koja kaže:

"da Kur'an na srpskom jeziku što je izišao u Beogradu ne može biti ni u najmanjoj mjeri adekvatan originalu. Istom prilikom se navodi kako su saznali da je prijevod "poslat knjižarama u Podgorici i tamo se u prodaji

nalazi", pa se smatra potrebnim da [se] iznese ovo upozorenje ako bi taj prijevod došao do ruku i ako bi ga čitalo muslimansko građanstvo, bilo da taj prijevod dobiju besplatno, bilo da im se ustupi za novac."³⁰

Hadžijahić spominje da mu nije poznato ime lista u kome se nalaze ova upozorenja. Bilješku je, kako tvrdi, našao nalijepljenu na primjerku Ljubibratićeva prijevoda čiji je vlasnik bio poznati sarajevski hafiz Ajni Bušatlić (1871-1946).³¹

I list Mehmedbega Kapetanovića Ljubušaka (1839-1902), *Bošnjak*³² (u broju od 10. decembra 1896. godine), osvrće se na pojavu Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana, poziva se na list *Carigradski glasnik*, i kaže:

"Carigradski glasnik u zadnjem broju donosi vijest da je Čupićeva zaklada u Biogradu dala iznesti na javnost prijevod Kurana, te da se zvanični list skadarskog vilajeta ljuti govoreći da prijevod neće biti prav, jer da nije svačiji poso Kuran prevesti i njegove temeljite navode ustanoviti."

List *Bošnjak*³³ na stranici 3. uz ovu vijest sa svoje strane dodaje kratak komentar:

"Mi na to velimo, da bi dobro bilo, kad bi Kuran u pravom prijevodu i slavenskom jeziku, preveden bijo, jer bi onda sigurno svi učeni ljudi o Kuranu i islamu drukčije sudili, jer bi uvidjeli, da je islam na tvrdijem temeljima osnovan."

List *Bošnjak*, vjerovatno njegov urednik Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, ne daje nikakvo šire objašnjenje šta misli pod "slavenskim jezikom", niti, pak, ukazuje koji bi to bili ljudi koji bi preveli Kur'an na "slavenski jezik".

²⁴ Dragutin J. Ilić želi reći da bi prijevod ovog stavka Kur'ana trebao glasiti: "Bog upućuje na pravi put ko hoće pravi put, a u zabludi ostavlja onoga ko hoće da ostane u zabludi".

²⁵ Dragutin J. Ilić, *Последњи пророк*, isto, str. 91., bilješka 1.

²⁶ Navedeno prema: *Srpski književni glasnik*, Beograd od 1. novembra 1931., knjiga XXXIV, br. 5., str. 350. Usp. Muhamed Hadžijahić, *Bibliografske*

bilješke o prijevodima Kur'ana kod nas, isto, str. 43.

²⁷ Vidi šire: Muhamed Hadžijahić, *Bibliografske bilješke o prijevodima Kur'ana kod nas*, isto, str. 43.

²⁸ Muhamed Hadžijahić, *Bibliografske bilješke o prijevodima Kur'ana kod nas*, isto, str. 43.

²⁹ Nažalost, ne možemo saznati ime ovog zvaničnog lista skadarskog vilajeta.

³⁰ Muhamed Hadžijahić, "Bibliografske bilješke o prijevodima Kur'ana kod nas", str. 41.

³¹ Usp. Hadžijahić, isto, str. 41.

³² List *Bošnjak* izlazio je u Sarajevu od 1891. do 1910. godine, pokrenuo ga je bosanskohercegovački muslimanski reformator Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak (1839-1902).

³³ U istom broju od 10. decembra 1896. godine.

Od bošnjačkih listova iz prve polovine dvadesetog stoljeća, među onima koji su se angažiranije bavili Ljubibratićevim prijevodom Kur'ana, izdvaja se tuzlanski ultrakonzervativni časopis *Hikjmet*.³⁴ U jednom serijalu oštrih članaka upravljenih općenito protiv prevođenja Kur'ana, *Hikjmet* potcjenjivački tvrdi za Ljubibratićev prijevod da je "čorbine čorbe čorba".³⁵

"Kad tako mogu biti mršavi, prazni pa i skroz sakati i krivi direktni prijevodi sa arapskog jezika, onda šta da reknemo za Ljubibratićev na našem jeziku, koji je, kakono naš narod rekne: 'čorbine čorbe čorba', jer je preveden sa ruskog, a na ruski sa francuskog jezika, i na koji se često opiru i pozivaju naši tzv. naprednjaci..."³⁶

Tuzlanski *Hikjmet* nije bio usamljen u tvrdnji da Ljubibratićev prijevod ima veze sa francuskim prijevodom Kur'ana koji je uradio Albert de Biberstein-Kasimirski (1808 – 1887) i koji je izišao u Parizu 1841. godine.³⁷ To su tvrdili i Mehmed Handžić (1906 – 1944), već spominjani Dragutin J. Ilić i drugi. Da je posve moguća veza između *Le Corana*, tj. prijevoda Kur'ana od Alberta de Biberstein-Kasimirskoga, s jedne, i Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana, s druge strane, zaključujemo i po najnovijim istraživanjima o utjecaju koji je prijevod od Kasimirskog imao u Osmanskoj imperiji sredinom devetnaestog stoljeća. Naime, nedavno je M. Brett Wilson objavio opsežnu studiju *Prevođenje Kur'ana u doba nacionalizma, kultura štampe i moderni islam u Turskoj*,³⁸ u kojoj tvrdi:

"Važnost francuskog jezika u intelektualnom životu poznog osman-skog doba ne smije se potcijeniti, čak ni na području islamskog mišljenja. Neko ko je živio u Istanbulu u devetnaestom stoljeću mogao je lahko nabaviti francuski prijevod Kur'ana, cjelovit i samostalan, bez arapskog teksta ili glosa komentatora. (...) Gotovo je sigurno da je najšire čitani prijevod u kasnom osmanskom periodu bio na francuskom jeziku *Le Koran* od Alberta de Biberstein-Kasimirskog, prvotno objavljen 1841. godine. Osmanski su muslimanski intelektualci baš u ovom kontekstu počeli raspravljati o potrebi za turskim prijevodom Kur'ana koji bi odgovarao onim na evropskim jezicima."³⁹

Ove riječi M. Bretta Wilsona bacaju novo svjetlo na Ljubibratićevo odluku da mu *Le Coran*, to jest francuski prijevod od Biberstein-Kasimirskog, bude glavni predložak za njegov srpski prijevod Kur'ana. Vjerovatno je Ljubibratić imao određena saznanja o popularnosti ovog francuskog prijevoda Kur'ana u Istanbulu i tadašnjim reformama (*tanzimat*) i modernističkim duhom zahvaćenoj Osmanskoj imperiji, te se odlučio da na temelju *Le Corana* uradi prijevod Kur'ana na srpski jezik.

Vratimo li se bosanskohercegovačkoj muslimanskoj recepciji Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana, navedimo da je tuzlanski časopis *Hikjmet* tvrdio kako:

"...prijevodi Kur'ana, radi svoje mršavosti, manje ili više praznine i jednostranosti, ne djeluju na dušu čitaoca ni iz daleka kao original, koji

uči (tj. čita, prim. E. K.) vrlo često sa punim poštovanjem i onaj koji ga ne razumije..."⁴⁰

Usljed ovakve pretpostake *Hikjmet* nije mogao izreći pohvale stilu Ljubibratićeva prijevoda. Međutim, vrlo je zanimljivo da su te pohvale Ljubibratićevom prijevodu izrekli i najtradicionalniji bosanskohercegovački alimi i ulemanske ličnosti između dva svjetska rata, kao što su Ali Riza Karabeg (1872-1944) i Mehmed Handžić (1906-1944). Naprimjer, svršnik najstarijeg islamskog univerziteta, Al-Azhara, Mehmed Handžić, uočava da je Ljubibratićev prijevod jezički i stilski lijep:

"Ljubibratića prijevod štampan prije četrdeset godina⁴¹ i pored lijepog našeg jezika kojim je taj prijevod pisan, u njemu ima dosta pogrešaka i krivo prevedenih ajeta. Osim toga taj prijevod nije sa originala, nego je prijevod prijevoda."⁴²

Kako se jasno vidi, Mehmed Handžić kaže da Ljubibratićev prijevod karakterizira "lijep naš jezik", to je veliko priznanje Ljubibratićevom prijevodu. Nažalost, iako Handžić na ovom mjestu kaže kako Ljubibratićev prijevod "ima dosta pogrešaka i krivo prevedenih ajeta", on ne kaže koji su to dijelovi pogrešni ili koja su to mjesta Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana "krivo prevedena", niti poimenice pobraja manjkavosti tog prijevoda.

U svojoj brošuri *Prvi prijevodi Kur-ana u svijetu i kod nas*,⁴³ Mustafa Busuladžić (1914-1945) se, nakon kraće obrade i predstavljanja ruskih, poljskih, čeških i hrvatskih, cjelovitih ili parcijalnih, prijevoda

³⁴ Odličnu monografiju o tuzlanskom *Hikjmetu* napisao je Adnan Jahić. Vidi: *Hikjmet – riječ tradicionalne uleme u Bosni i Hercegovini*, Tuzla, 2004.

³⁵ Usp. *Hikjmet*, god. II, br. 23-24., Tuzla 1931., str. 323.

³⁶ Ibid., 323.

³⁷ Usp. Albert de Biberstein-Kasimirski, *Le Koran*, Paris (Charpentier), 1841. godine.

³⁸ Usp. M. Brett Wilson, *Translating the Qur'an in an Age of Nationalism, Print Culture and Modern Islam in Turkey*, The Institute of Ismaili Studies,

Oxford University Press, Oxford i New York, 2014.

³⁹ M. Brett Wilson, isto, p. 104. (The importance of the French language in late Ottoman intellectual life should not be underestimated, even in the domain of Islamic thought. Someone living in nineteenth-century Istanbul could easily purchase a French translation of the Qur'an, complete and freestanding, without Arabic text or the glosses of commentators. (...) It is all but certain that the most widely read translation in the late Ottoman period was the French-language *Le*

Koran by Albert de Biberstein-Kasimirski, originally published 1841. It was in this context that Ottoman Muslim intellectuals began to discuss the need for a Turkish translation that resembled those in European languages).

⁴⁰ *Hikjmet*, isto, str. 323.

⁴¹ Ove riječi Mehmed Handžić je pisao 1937. godine.

⁴² Mehmed Handžić, *Prijevod Kur'ana od hadži Ali Riza Karabega*, časopis *El-Hidaje*, god. II, br. 9., Sarajevo 1937., str. 141.

⁴³ Usp. Mustafa Busuladžić, *Prvi prijevodi Kur-ana u svijetu i kod nas*, Sarajevo, 1945.

Kur'ana, osvrće i na "srbski" prijevod Kur'ana Miće Ljubibratića:

"Na srbski jezik Kur-an je preveo s francuskog Mićo Ljubibratić-Hercegovac pod naslovom 'Koran (Pečatano o trošku zadužbine Ilije Milosavljevića-Kolarca, Državna štamparija, Biograd, 1895')'. Ljubibratićev srbski jezik je čist i jedar. Na temelju Ljubibratićeva srbskog prijevoda dr. M. Jovanović-Batut, profesor beogradskog medicinskog fakulteta, napravio je izbor onih odlomaka, koji se odnose na zdravlje i objavio pod naslovom: 'Život, zdravlje, bolest i smrt u Kuranu.' (Izdavanje higijenskog zavoda u Sarajevu, Državna štamparija, Sarajevo, 1927.)"⁴⁴

Ljubibratićev prijevod Kur'ana djelovao je i na neke bosanskohercegovačke muslimanske prevodioce Kur'ana sredinom dvadesetog stoljeća u Bosni i Hercegovini. Mustafa Busuladžić smatra da je mostarski prevodilac Kur'ana, Ali Riza Karabeg (1872-1944),⁴⁵ uveliko koristio Ljubibratićeva prijevodna rješenja:

"Karabeg je uz prievod napisao kraći predgovor. Karabegov prievod, za koji sam prevodilac tvrdi da je preveden s arapskog izvornika, stvarno je prerada uz neznatne izmjene Ljubibratićeva srbskog prijevoda, iako je Karabeg bio vrlo dobar poznavalac arapskog jezika..."⁴⁶

Napominjemo, također, da je beogradska biblioteka *Zodijak* izdala jedan izbor iz Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana pod naslovom *Iz Kur'ana časnog – Svetu celom opomene*.⁴⁷

Stil Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana – Utjecaj francuskog prijevoda od Kasimirskog

Ponešto smo već kazali o pohvalama izrečenim stilu i jeziku Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana (Handžić, Busuladžić...). Pa i to da su do danas, u različitim vremenskim intervalima, objavljena dva izbora iz Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana, kao i dva nova cjelovita ćirilčna izdanja tog prijevoda, iz 1990. u Sarajevu i 2016. u Sarajevu i Banjoj Luci, samo po sebi govori o čitljivosti prijevodnih rješenja koja je ponudio Ljubibratić.

Ljubibratićev prijevod prve sure Kur'ana (*al-Fātiha*) odličan je prolog njegovom prijevodu. Ljubibratić poseže za 'običnim riječima' čime postiže prisnost u primanju poruke Kur'ana i efikasno prenosi glas Kur'ana koji čovjeku sugerira da on, čovjek, kao i sve drugo, prema *Weltanschauungu* Kur'ana, ima jednog jedinog Boga, svoga stvoritelja:

У име Бога благога и милосрднога

1. Слава Богу, господару свега свијета,
2. Благому, милосрдному,
3. Владару судњег дана.
4. Тебе ми обожавамо, од тебе ми помоћи просимо.
5. Упути нас на праву стазу,
6. На стазу онијех које си ти обауо добротинством,
7. Не онијех, који су на себе навукли гњев твој, нити онијех који блуде.

Iz teorija recepcije znamo da se svaki prijevod nekog književnog ili religijskog štiva pomalja i kao prevoditeljsko tumačenje tog štiva. Tako je i s prevađanjem Kur'ana. Svaki prijevod Kur'ana ujedno se pomalja i kao tumačenje Kur'ana, ali i kao pokazatelj mnoštva stavova samih prevoditelja o islamu, njihovih razumijevanja Kur'ana i islama, itd.

U ovom pogledu *KOPAH* Miće Ljubibratića zanimljiv je sa teološke (napose komparativno-teološke) strane, ali jednako tako i sa sociolingvističke strane. Kad smo kod obje ove strane, i komparativno-teološke i sociolingvističke, vidi se da je Mićo Ljubibratić morao posezati za svojim znanjima o Kur'anu i islamu iz svoga gimnazijskog školovanja u Dubrovniku, iz svojih kasnijih čitanja literature o islamu, ali i iz kontakata sa svojim savremenikima, bosanskohercegovačkim muslimanima u Mostaru, Sarajevu i drugdje.

I kod samih bosanskohercegovačkih muslimana (koji se danas deklariraju nacionalno kao Bošnjaci) islamsko nazivlje, kao i islamska terminologija na bosanskom razvija se, barem u pisanoj formi na latinici i ćirilici, uveliko kasno, tokom poznog devetnaestog stoljeća i u prvoj polovini dvadesetog stoljeća.

Treba imati na umu da je islam kao vjera i kao kultura utjecao na južnoslavenske jezike, posebno one kojima govore muslimani u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Kosovu, Sjevernoj Makedoniji, Albaniji. Ali, taj utjecaj islamske terminologije vidljiv je i kod katolika i pravoslavnih na zapadnom Balkanu. Naime, mnoge riječi iz Kur'ana postale su udomoćene u kolokvijalnom govoru: *zakāt* (davanje milodara), *šadaka* (milostinja), *hadždž* (hodočašće u Mekku), i tako dalje. Vrlo je zanimljiva uloga perzijske riječi *namāz* (obavljanje obaveznih obreda, na arapskom *ṣalarwāt*). Perzijsku riječ *namāz* bosanskohercegovački muslimani prihvatili su kao supstitut za bosansku riječ *molitva*. Vremenom je riječ *namāz* njima postala 'islamskija' od slavenske riječi *molitva*. Pođemo li od sociolingvistike bosanskog jezika, nekada se misli da *molitva* znači 'molitvu' koja je nižeg ranga od *namāza*, od *ṣalarwāta*. U neku ruku, kad se na bosanskom kaže *klanjati namāz* podrazumijeva se da je to značajem nešto više ili veće ili vrednije od *vršenja molitve*. Slična je i sudbina riječi Gospod i Gospodar. Pretežno, ali ne uvijek, kršćani kažu Gospod, a muslimani kažu Gospodar. To su određene logike koje imamo u jeziku, njih izučava sociolingvistika.

Prevoditelj Kur'ana Mićo Ljubibratić ostaje kod svoje pravoslavne terminologije. On koristi riječ *Господ* za kur'ansku riječ *rabb*, također koristi riječ *молитва*, za kur'ansku riječ *ṣalāt*, itd. Naravno, u Ljubibratićevom

⁴⁴ Mustafa Busuladžić, isto, str. 12.

⁴⁵ Usp. Kur-an, preveo s arapskog Hadži Ali Riza Karabeg, Štamparija "Prosvjeta", izdavač J. Karić, Mostar, 1937.

⁴⁶ Mustafa Busuladžić, isto, str. 13-14.

⁴⁷ Usp. *Iz Kur'ana časnog – Svetu celom opomene*, prevod: Mićo Ljubibratić, izbor: Miodrag Maksimović, predgovor: Hasan Kaleši, biblioteka *Zodijak* (izdavač: Vuk Karadžić), Beograd, 1967. godine.

prijevodu načelo razumljivosti nije narušeno, iako ovdje sociolingvistika detektira postupno “prelaženje zna-kova” ili “prelaženje značenja” iz jed-nog vjersko-jezičkog areala u drugi vjersko-jezički areal. Za to da načelo razumljivosti nije povrijeđeno ima na hiljade primjera u Ljubibratićevom prijevodu Kur’ana. Odličan primjer je sura Āli ‘Imrān (3:7):

“Он је тај који ти је од своје стра-не послао књигу. У њој се на-ходи неизмјењивијех стихова, који су као мати књиге, и других који су у преноснијем сликама. Они којих срца скрећу с пра-вога пута трче за преноснијем сликама, из жеље за нередом и из жеље за тумачењем; али њихово тумачење нико не зна осим Бога. Људи становитог знања рећи ће: ‘Ми вјерујемо у ову књигу, све што она садр-жи долази од нашега Господа’. Јест, само људи разумом обда-рени размишљају.”⁴⁸

“Стихови” umjesto *āyāti* (znakovi), potom “Господ” umjesto “Gospodar”, sve su to Ljubibratićeva posezanja za “pravoslavnom” terminologijom koju tradicionalni bosanskohercegovački muslimanski čitalac posve jasno primjećuje. Dakako, KOPAH ili Ljubibratićev prijevod Kur’ana u pravom obilju donosi riječi ili sintagme iz okrilja srpskog pravoslavnog čitanja i shvatanja Biblije. Naprimjer, uz prevodilačka rješenja “Господ” i “стихови”, tu su još i Ljubibratićeva prevoditeljska rješe-nja: “дан васкрса”,⁴⁹ zatim “Господ и анђели”,⁵⁰ potom “Бог и анђели поштују пророка”,⁵¹ a posve je zanimljiv i Lju-bibratićev prijevod riječi “ислам” као “pokoravanje volji Božijoj”, u sljede-ćem prijevodnom primjeru:

“Који год жели друго богослужење ван покораванја вољи Божјој (ислам), то богослужење неће примити Бог...”⁵²

Ovdje je očit utjecaj Kasimirskog na Ljubibratića. Naime, Kasimirski riječ islam prevodi sintagmom “po-koravanje volji Božijoj”:

“Quiconque désire un autre culte que la résignation à Dieu (Islam), ce culte ne sera point reçu de lui...”⁵³

Zapravo, Ljubibratić preuzima objašnjenje Kasimirskog za riječ islam: “Islām (...) signifie s’en remettre à la volonté de Dieu.”⁵⁴ (“Islam (...) means relying on the will of God”).

KOPAH ili Ljubibratićev prije-vod Kur’ana pokazuje da uz prevo-ditelja ide i jedna golema popud-bina njegove vjerske i kulturološke tradicije i religijskog okruženja u kojima je odrastaо. Naime, izme-đu stila Kur’ana i stila prevodite-lja zbiva se razgovor. Prevoditelj sa svoje strane u taj razgovor stupa sa svojim sociokulturnim osobinama i konstantama. U prijevodu to če-sto vidimo. Pravoslavni hrišćanin Mićo Ljubibratić u svom prijevodu Kur’ana, koji predstavlja neporeci-vo bogatstvo u historiji prevodenja Kur’ana na bosanski (srpski, hrvat-ski...) jezik, unosi svoj stil, svoje re-ligijsko osjećanje svijeta.

S pravom se može tvrditi da Lju-bibratićev prijevod ima neke zajed-ničke konstante stilske naravi kakve se uočavaju u prijevodu Biblije od Vuka Karadžića (1787-1864) i Đure Daničića (1825-1882). Ovdje ne mi-slimo samo na isti tip arhaičnosti je-zika u koji se prevodi, na koji se često nailazi u Ljubibratićevom prijevodu Kur’ana i u spomenutim prijevodi-ma Biblije, već i na uvođenje posve *hrišćanskih* ili za hrišćansku liturgi-ju vrlo značajnih riječi (npr. Господ, анђели, хаџилук itd.). Iz prijevoda sure al-Baqara (2:1-5) razgovijetno se запажа Ljubibratićev duhovni svi-jet, ljepota arhaičnosti njegova jezika, a ponekad bljesne pokoja riječ (npr

“кажипут”) која се данас готово не чује у нашим крајевима:

У име Бога благога и мило-срднога

1. А. Л. М. Ево књиге о којој не може бити сумње; она је кажи-пут онијем, који се боје Господа;
2. Онијем који вјерују у сакривене ствари, који уредно свршавају молитву и раздају у поклонима добра, која им ми дијелимо;
3. Онијем, који вјерују у открића од горе послата теби и прије тебе; онијем који тврдо вјерују у будући живот.
4. Само ће с њима бити њихов Го-спод, само ће они бити блажени.

Na ovom mjestu spomenimo da i u prevođenju imena *Allāh*, najfrekvent-nijeg imena za Božije biće u Kur’anu, Ljubibratić slijedi Kasimirskog. Naime, kao što Kasimirski prevodi ime *Allāh* francuskom riječju *Dieu*, tako i Ljubibratić koristi slavensku riječ Бор. Početni dio prijevoda āyatu l-kursiyy (2:255) u Kasimirskog⁵⁵ glasi:

“Dieu est le seul Dieu;
il n’y a point d’autre Dieu que lui,
le Vivant, l’Eternel.”

Ljubibratić ga vjerno slijedi:

“Бог је једини Бог;
нема другог Бога осим њега,
Живога, Непромјенљивога.”

О великом, готово presudnom utjecaju Kasimirskog na Ljubibra-tićev prijevod govori i činjenica da Ljubibratić gotovo u potpunosti sli-jedi paginaciju stavaka ili redaka ka-kvu je dao ovaj francuski prevoditelj.

Također, u Ljubibratićevom pri-jevodu Kur’ana nalazimo da su ime-na znamenitih osoba (npr. Ној,⁵⁶ Аврам,⁵⁷ Мојсије,⁵⁸ Лот,⁵⁹ Јосиф,⁶⁰ Вениамин⁶¹) biblijanizirana, to jest pisana su tako kako се пишу у srpskoj pravoslavnoj tradiciji која је došla iz

⁴⁸ KOPAH, Beograd, 1895., str. 35.

⁴⁹ KOPAH, str. 341. (Stavak 75:6)

⁵⁰ Usp. Ljubibratićev prijevod sure 89:23.

⁵¹ Usp. Ljubibratićev prijevod, redak iz sure 33:56.

⁵² Usp. Ljubibratićev prijevod (str. 43.)

stavka koji се nalazi u sūri 3:85. (Lju-bibratićeva paginacija 3:79)

⁵³ Usp. Kasimirski, *Le Coran*, Garnier-Flammarion, Paris, 1970., p. 77.

⁵⁴ Kasimirski, isto, p. 72.

⁵⁵ Kasimirski, p. 66.

⁵⁶ Nūh

⁵⁷ Ibrāhīm

⁵⁸ Mūsā

⁵⁹ Lūṭ

⁶⁰ Yūsuf

⁶¹ Banyāmīn

Biblije. Imena Hoj, Аврам, Мојсије, Лот, Јосиф, Вениамин... posve su udomaćena u hrišćanskoj tradiciji pravoslavnog stanovništva na Balkanu. S druge strane, muslimanski čitatelji Kur'ana navikli su da ta imena izgovaraju kao Nūh, Ibrāhīm, Mūsā, Lūt, Jūsuf, Banyamin..., to jest, da ih izgovaraju prema arapskom jeziku.

U pogledu ove nomenklature nije posrijedi nepostojanje razumijevanja. Naime, i muslimanski čitatelji na zapadnom Balkanu, čak i oni prosječnog obrazovanja, znaju šta označavaju imena Hoj, Аврам, Мојсије, Лот, Јосиф, Вениамин... Međutim, ovdje su posrijedi sociolingvističke razlike u upotrebama jezika. Naravno, ove sociolingvističke razlike mogu biti i jesu kulturalno bogatstvo.

Također, kur'anske zakletve Ljubibratić je prevodio posve u skladu sa svojim osjećanjem jezika gajenog u pravoslavnoj sredini. Naprimjer, Ljubibratić koristi "ваистину", (u značenju "doista", "zbilja", "zaista", itd.), a njegova česta upotreba aorista također dosta uvjerljivo govori o njegovoj "biblijskoj rečenici".⁶²

Zaključne napomene

Ljubibratićev prijevod Kur'ana je važna pojava u spomenutim južnoslavenskim jezicima. Vremenom, ovaj je prijevod Kur'ana, baš kao i mnogi drugi, postao književno prepoznatljiv i hvaljen. Svojim prijevodom Kur'ana Ljubibratić je pokazao da se univerzalna poruka Kur'ana može tako dobro i efikasno prenijeti u pravoslavljem prožet srpski jezik. Srpski orijentalista Darko Tanasković (rođen 1948) za Ljubibratićev prijevod kaže da je "jezički i stilski najbolji, a značenjski zadovoljavajući."⁶³ Nakon pojave Ljubibratićeva prijevoda, primjećuje se njegov pozitivan utjecaj na neke srpske književnike koji su sa dobrom voljom pisali o islamskim i muslimanskim temama. Naprimjer, Branislav Nušić (1864-1938) piše djelo *Рамазанске вечери*, dok Aleksa Šantić (1868-1924) svoju poeziju prožima mnogim muslimanskim motivima. Ukratko, uzme li se u obzir njegov stil, Ljubibratićev prijevod Kur'ana može se

čitati u džamiji. Polazeći od njegove nomenklature i terminologije, taj se prijevod može čitati u pravoslavnoj crkvi. Ima pravo Sinan Gudžević kad kaže sljedeće:

"Dok se ne pojavi neko s muslimanskim imenom te preveđe barem nešto iz Biblije, Mićo Ljubibratić u našem jeziku neće imati druga. Danas, 120 godina po izlasku Ljubibratićeva Korana, može se reći da je on stilski jako lijep, da ga u čitljivosti drugi naši prevodi ne nadmašuju, te da ne može biti sumnje u to da je načinjen s najvećom ljubavlju. To što je melek prevodio sa anđeo, što je Bog negdje Gospod, a poslanik pak prorok, prevodiocu se ne može uzeti za zlo, jer u ono vrijeme naš jezik još nema potpuno izgrađenu kur'ansku terminologiju. Greške u Ljubibratićevu prevodu nisu veće od grešaka drugih prevodilaca Kur'ana njegova vremena. Na slijedeći prevod Kur'ana na naš jezik, onaj Ali Rize Karabega, čekalo se 43 godine, a pokazalo se da je on samo površna prerada Ljubibratićeva prevoda."⁶⁴

⁶² O prijevodu Kur'ana Miće Ljubibratića i usporedbama njegovih prijevodnih rješenja sa onim koje su dali drugi naši prevodioci Kur'ana vidi u mnogim dionicama u našoj knjizi: *Hermeneutika Kur'ana*, izd. Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1990.

⁶³ Darko Tanasković, *Kur'an*, Mogućnosti, časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme, broj 8/9, Split, 1979., str. 882.

⁶⁴ Sinan Gudžević, *Miće Ljubibratić*, Novosti, Zagreb, 13. januara 2015.

Literatura

Busuladžić, Mustafa (1945). *Prvi prijevodi Kur'ana u svijetu i kod nas*. Sarajevo. Ekmečić, Milorad (1997). "Ustanak u Hercegovini 1882. i istorijske pouke". U: *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka*, Beograd. Gjurgjević, Martin (1910). *Memoari sa Balkana (1858–1878.)*. Sarajevo: Naklada samoga pisca. Gudžević, Sinan (2015). "Miće Ljubibratić", *Novosti*, Zagreb. Hadžijahić, Muhamed (1967). "Bibliografske bilješke o prijevodima Kur'ana kod nas", *Bibliotekarstvo*, XIII, 3. Handžić, Mehmed (1937). "Prijevod Kur'ana od hadži Ali Riza Karabega", *El-Hidaje*, II, 9. Ilić, Dragutin J. (1896). *Poslednji prorok*.

Beograd: Izdanje Knjižare Mite Stajića. (1967). *Iz Kur'ana časnog – Svetu celom opomene*, prevod: Miće Ljubibratić. Izbor: Miodrag Maksimović. Predgovor: Hasan Kaleši. Biblioteka Zodijsak. Beograd: Vuk Karadžić. Kasimirski, Albert de Biberstein-Kasimirski (1841). *Le Koran*, Paris (Charpentier). (1895). *КОРАН*. Preveo Miće Ljubibratić Hercegovac. Pečatano o trošku zadužbine Ilije Milosavljevića-Kolarca. Beograd: Državna štamparija. (1937). *Kur'an*. Preveo s arapskog Hadži Ali Riza Karabeg. Štamparija "Prosvjeta". Mostar: J. Karić. Ljubibratić, Savo i Kruševac, Todor (1956). "Prilozi za proučavanje hercegovačkih ustanaka 1857-1878. godine", *Godišnjak*

istoriskog društva Bosne i Hercegovine, VII. Marić, Miloš i Kosić, Vasilije (1978). *Masonske lože u Jugoslaviji 1919-1940 (1872-1958)*. Beograd: Biblioteka informativnih sredstava. Skerlić, Jovan (1906). *Omladina i njena književnost (1848-1871)*. Beograd. Stijepović, Nikola (1963). *Hercegovačko-bokeljski ustanak 1882: borbena dejstva i pouke*. Beograd: Vojno delo. Tanasković, Darko (1979). "Kur'an", *Mogućnosti*, časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme, 8/9. Wilson, M. Brett (2014). *Translating the Qur'an in an Age of Nationallism, Print Culture and Modern Islam in Turkey*. Oxford, New York: The Institute of Ismaili Studies, University Press.

الموجز

ترجمة معاني القرآن الكريم إلى اللغة الصربية لميتشو ليوبيراتيتش
130 عاما على صدور الطبعة الأولى

أنس كاريتش

يتناول المقال بأسلوب جديد الظروف التي رافقت بداية فكرة ترجمة معاني القرآن الكريم إلى اللغة الصربية وظهور ترجمة القرآن الكريم على يد ميهايو ميكا ليوبيراتيتش سنة 1895 في بلغراد. حيث يستعرض الكاتب الظروف الاجتماعية والسياسية التي شجعت ليوبيراتيتش على مباشرة ترجمة معاني القرآن الكريم إلى اللغة الصربية في ثمانينيات القرن التاسع عشر. كما يتناول مسألة تقبل تلك الترجمة في كل من البوسنة والهرسك وصربيا، ويقدم معلومات حول الطباعات المختلفة لترجمة ليوبيراتيتش في البوسنة والهرسك وصربيا خلال مائة وثلاثين عاما. وفي النهاية، تتناول هذه الصفحات أيضا مسألة المصادر الأصلية (الترجمات الروسية والفرنسية) التي يُعتقد أن ليوبيراتيتش استفاد منها في ترجمته لمعاني القرآن الكريم، ويقدم الملاحظات حول أسلوب ترجمة ليوبيراتيتش في سياق علم اللسانيات الاجتماعي.

الكلمات الرئيسية: ميتشو ليوبيراتيتش، القرآن الكريم، ترجمة معاني القرآن الكريم، البرنامج الوطني الصربي، الاعتراضات على ترجمة معاني القرآن الكريم.

Summary

KOPAH – SERBIAN TRANSLATION
OF THE QUR'AN BY MIĆA LJUBIBRATIĆ
130 years since its first edition

Enes Karić

The article sheds some new light on the circumstances that instigated the idea of translating the Qur'an into the Serbian language and the environment in which the first edition of Mihajlo Mića Ljubibratić's translation appeared in 1895 in Belgrade. It analyzes social and political conditions in the late nineteenth century that influenced his decision to start the translation. Some issues surrounding the public reception of this translation are also addressed here, along with the data about various editions of Ljubibratić's translation in Bosnia and Herzegovina and Serbia during these one hundred and thirty years. Finally, these pages discuss the issue of the sources (Russian and French) which Ljubibratić most probably used for his translation of the Qur'an. In the context of socio-linguistics, some aspects of Ljubibratić's style are also discussed here.

Keywords: Mićo Ljubibratić, Koran, translation of the Qur'an, Serbian national program, resistance to translations of the Qur'an